

TÁJ ÉS IRODALOM

HÁROM KÖLTŐI ANTOLÓGIARÓL

Az irodalom magyarázói szívesen vetették össze valamikor a költő művét és a tájat, amely az alkotót körülveszi: a puszta fiainál zabolátlan kedélyt vettek észre s a szabadság iránti lelkesedést, a dombvidékek lakosánál megállapították az arányérzékét és az elmélyedés hajlamát. Volt ebben valami igazság, hiszen a természet közelsége, a táj idegekbe szívódott élményei bizonyára kitapinthatók az egyéniségen s így a műveken is. Az az irányzat azonban — a szellemtörténet —, amely a táj jellegéből egész költői egyéniségeket, sőt irodalmakat vezetett le, nyilvánvalóan tévedett. Már Dilthey is szívesen időzött a táj és a költő kölcsönösségének vizsgálatánál: Hölderlin, Uhland, Mörke liráját a sváb felföld változatos és bensőséges látványaihoz mérte. August Sauer és Joseph Nadler pedig egész elméletet („Landschaftstheorie”) alakítottak ki a táj szellemtörténeti szerepe körül. Elméletük nálunk is divatozott: a Dunántúl pannón természetének és hagyományainak hatását hol dicsérő, hol korholó szavakkal kutatta az irodalomtörténet és a kritika. Pedig a legnagyobbak — idegenben és nálunk — mindig kiemelkedtek a hazai környezet szemhatárából, megküzdöttek a szülőföld vonzásával, eljutottak népük és az emberiség tágabb kereteibe. A „regionalizmus”: egy-egy zárt vidék irodalmi képviselője csupán az erőlenebbek, a tehetségben s vállalkozásban szerényebb igényűek sorsa maradt. Ramuz a francia Svájc ősi népeletének krónikásából, Louis Hémon a francia Kanada hagyományainak képviselőjéből vált világirodalmi rangú elbeszélővé, s még Mistral, a provanszál nyelvbe zárkozó különös költő is felül tudott emelkedni önként vállalt korlátain. S nálunk: Berzsenyi, Vörösmarty, Babits messze hagyta a pannón dombokat, Csokonai Európa felé tudott lépni a debreceni süppedt homokon, Juhász Gyula és Radnóti az országra és a nagyvilágra látott Szeged és Tápé tanyái közül. A vidéki költők antológiáit: a *Dunántúl-t*, az *Alföld-et* és a *Tiszatáj-t* lapozva is azt a vállalkozást keressük, mely költőt és művét kilendíti a szűkebb környezet határaiból.

Mindhárom tájban van ilyen lendítő hagyomány: örökség, amely túlmutat a táj vonzásán, túl a regionalizmuson. Talán a Dunántúlon kellett a legjobban megküzdenni e vonzással. Berzsenyi példája mellett ott csábít Kisfaludy Sándoré is; s vajon nem könnyebb-e az ő kényelmet ígérő szavának engedelmeskedni, mint Berzsenyi mélybe és magasba vonzó hívásainak? Mégis, sőt éppen ezért a Dunántúl legjobb költő-fiai szándékos konoksággal tépték ki magukat az ingyen nyert harmóniavilág öleléséből, küzdelmek, diszharmoniók, s a belőlük felépülő teljesebb összhang felé. A modern magyar líra két legnagyobb innen érkezű mestere: Illyés Gyula és Weöres Sándor kétféle utat is megnyitott a pannón derűből elvágó igény előtt. Illyés az elkötelezett, a „politikus” költő, Weöres a filozófus lírikus útját: példájuk, vállalkozásuk a dunántúli költő számára ma is ars poeticát kínál. Az antológiában könnyű meglelni e kétféle poétikát, az egyiket — a filozófusét — Csorba Győző, a másikat — az elkötelezettét — a fiatal Kalász Márton fogalmazza meg. „Kimondani, kimondani — / Ismerni kell a rejtezőket / A köddel együtt eltűnnek a rémek” — hangzik Csorba költői életerve (*Ars poetica*), azé a költőé, aki egész lírájával az ember filozófiai bizonytalanságát szeretőn megszüntetni: átéli és megvallja az élet és halál nagy kérdéseiben eligazodni vágyó mai ember lelkiállapotát, s éppen ezáltal küzd le a szorongásait. Az ő „antropológus” lírája azonban csak a mai dunántúli költő egyik lehetősége, a másikat: a közéleti elkötelezettség elvét Kalász Márton fogalmazza meg. „Az igazi nemesség — hirdeti — valahol / ott rejlik, ahol a dalt egy elesett világ / fehér lélegzete úgy lengi át, / megalázott idegei susogják, / lazuló csontjai úgy dobogják, / hogy értsen, akinek értenie kell” (*Hidd el, megőriz*). Azok a költők, akiket a dunántúli antológia bemutat, e kétféle ars poeticát követik: Pákolitz István, Takács Imre, Káldi János, Arató Károly a közéleti felelősségvállalás hívei, Takács Gyula vagy a fiatal Makay Ida az „immanens”, lélekvizsgáló költészetet képviselik. Persze nem lehet ilyen szigorúan megvonni a határokat, hiszen a kötet egyik legforróbb elkötelezettségű verse (*A miliókért*) éppen Takács Gyula tollából való.

A Dunántúl költői túljutottak a „pannón” élményvilág körén, mégis megfigyelhető ennek a világnak a vonzása, jelen vannak tulajdonságai. A tájban élő lírikus ma is figyelemmel és szeretettel néz szét szűkebb környezetében: Arató Károly a táj otthonosságáról beszél (*Délután a Madár-hegyen*), Lovász Pál a klasszikus örökséget kutatja (*Villa rustica*). Az igazán érdekesek azonban azok a versek, amelyek felfedezik a pannón tájban élő embert is. Pákolitz István, Bárdosi Németh János vagy Káldi János versei a kor emberét, s ennek munkáját, örömét mutatják be.

E verseket érezzük a „pannón költői hagyomány” igazi és korszerű képviselőinek: túllépnek a tájélményen, s mégsem szakadnak el a szülőföld varázsától, a környezet megejtő élményeitől.

Ha a Dunántúl költőinek a táj szelíd harmóniáját kellett meghaladniuk, az Alföld lírikusainak a föld vonzását, a népelet ígését. Diószegi, Földi — a „fűvész-kedő” költők — a természetben keresték legfőbb témájukat, legfeljebb a népi élet vaskosságait méltatták figyelemre. Csokonai azonban már országos igénnyel lépett fel, s Európával (a felvilágosodás eszményeivel) akarta összekapcsolni a nehézkes debreceni életet. Az ő példája óta minden debreceni költő e feladat lelkesít: Oláh Gábort, Gulyás Pált s a kötet legidősebb szereplőjét, Juhász Gézá is. Hogy ez a feladat kicsoda energiát követel, azt nem Csokonai játékos fölényén mérhetjük, inkább Gulyás műhelyteremtő küzdelmein. Az „Alföld csendjében” felépített költészetével ma is ő a mester, az ő példája az örökség — még akkor is, ha ennek nincs közvetlen nyoma. Juhász Géza éppúgy Gulyás művét folytatja, mint — az ihlet, az egyéniség és a műhely más körülményei között — Kiss Tamás, Tóth Endre, Balogh László vagy Stetka Eva. Mindnyájan „Debrecen” és „Európa” összebékítésére, korszerű szintézisére törekszenek.

Debrecen és az Alföld másik hagyománya a népiség, a szegényparaszti indulatok képviselője. Ez a hagyomány öltött testet a Nyírségből elkerült (s az antológiában sem szereplő) Váci Mihály költészetében. Hozzá igazodnak — egykorú s ifjabb társak egyaránt — azok a költők, akik a népelet sűrűjéből érkezve hozzák a falvak üzenetét, a megváltozott alföldi élet híreit. Boda István, Kapusi Imre, Bényei József, Buda Ferenc tartozik közéjük: Hasonló indulatok — csak más közegből fogant élmények — feszítik a fiatal Ratkó József költészetét. Érdekes, hogy ezek a költők miként fogalmazzák át a hagyományos debreceni nép- és tájélményt: egy modernebb kulturális ihlet közegében és a változó paraszti élet felmutatásának szándékával. Elég, ha Boda István (*Bartók*) és Bényei József (*Csontváry: Magányos céd-rus*) egy-egy versére utalunk.

A harmadik tájegység: a Tiszatájnak nevezett Szeged vidéke ugyancsak nemes hagyományra figyelhet: a népelet iránti szociografikus érdeklődésbe fogódzó közéletiségre, arra az országos gondokhoz emelkedő nép-élményre, amely Tömörkény és Móra legjobb írásaiból, Juhász Gyula tápéi verseiből vagy a fiatal Radnóti Miklós bukolikus és lázadó soraiból ismerős. A Szeged vidéki költőt ma is gyakran feszíti e régi igény, ki nem hűlt indulat. Gál Sándor (*Deresednek már*), Hatvani Dániel (*Aznak a tanyák, Széttaposott portán*), Papp Lajos (*Tanyák*) és Polner Zoltán (*Meditáció*) egyformán a szülőföldi környezet fogható tárgyiaságában találja meg a nép ügye iránti elkötelezettséget. A közeleti felelősség vállalásának igényét gyakran gyűjtja ki a szülőföld látványa, a népi közösséggel fenntartott természetes kapcsolat. Szépen vall erről az ihletforrásról Polner Zoltán egyik verse, amely akár a fiatalabb szegedi nemzedék ars poeticája is lehetne: „Szép kötelesség. Lebírhatatlan / sorsuk igazához önként elszegődik a szív. / Nem a betűk kóbor vágya izgat / hanem a láz, amely országot hevít” (*Szép kötelesség*).

Ugyancsak szegedi hagyomány, legalábbis a fiatal nemzedék annak vallja, József Attila intellektualizált közéletisége, mely nem csupán az élmények, az érzelmi valóság és a megélt sors kínálta tapasztalatok, hanem a gondolatiság közegében is meg akarja és tudja közelíteni a társadalmi lét nagy, vallató kérdéseit. Bizonyára nem véletlen, hogy a szegedi költők (különösen azok, akiket valamikor a *Szegedi Fialatok Antológiája* bocsátott útjukra) József Attila költészetének erőteréhez igazodnak, tőle tanulják az élet és a műhely törvényeit. Talán elég, ha most csupán Farkas Lászlóra, Gál Sándorra, Simai Mihályra vagy Kovács Miklós tudatosán József Attila-i örökséget vállaló *Hazám* című versére hivatkozunk.

Mindebből bátran megállapítható, hogy a vidéki antológiai költői túlléptek a szűkebb élményvilág körén, kiemelkedtek abból a gyanakvással emlegetett közegből, amit tájélménynek, regionalizmusnak vagy egyszerűen vidékiességnak szoktunk emlegetni. A magyar irodalomnak valóban volt egy korszaka, amikor minden induló tehetség Pestre kíváncszott, a fővárosban gyűlt össze az irodalmi élet java, s a vidéki költő legfeljebb dacos önértzeteskedéssel áshatta mind mélyebbre magát magányába vagy környezetének sivár valóságába. Még olyan tehetségek is, mint Oláh Gábor vagy Gulyás Pál is sokat szenvedtek emiatt, nemegyszer helyzetük kényszerítette rájuk méltatlan indulataikat, vagy a gondolkodás spekulatív rendszerét. Igaz, akkor is voltak olyanok, akiknek a vidéki életből sikerült műhelyt, vagy legalább menedéket formálniuk: Mórára vagy Juhász Gyulára gondolunk. Közismert, hogy a feltételek nagyot változtak: gyakran beszélünk arról, hogy a vidék ma már nem vidékiességet, a vidéki irodalmi élet nem provincializmust jelent. E folyamatot nem is e három gyűjteménnyel kell bizonyítani, a vidéki irodalmi

élet felnövekedése régen bekövetkezett, s a *Dunántúl*, az *Alföld* és a *Tiszatáj* ma már nem hirt hoz erről a folyamatról, hanem eredményeinek összegzését tárja elénk.

Mert e három antológia — s olvasásuknak ez a végső tanulsága — arról győzhet meg bennünket, hogy vidéki irodalom, a szó régi értelmében, ma már nincsen; csupán országos irodalom létezik. Egységes magyar irodalom, melynek legerősebb színárnyalatait ma már nem a szülőföld, a táj, a természeti környezet, a helyi történelmi örökség, hanem az irányzatok, élmények, sorsok és esztétikák változatai alkotják. A vidéki költőnek még hibái, gyengeségei sem a „provincia” torzításai, sokkal inkább egyetemes eszmei vagy esztétikai gondok következményei. Ha az elébb tájegységek szerint lajstromoztuk a költőket, csupán a három kötet beosztásának engedelmeskedtünk. Valójában inkább a mai magyar líra nemzedékei és irányzatai szerint kellett volna osztályoznunk. Hogy csak a Szeged vidékieknél maradjunk, nincs-e minden tájegységi „beosztásnál” erősebb kapcsolat — mondjuk — Andrássy Lajos és Benjámín László költészete között? A *Tiszatáj* költői országos áramlatokhoz, országosan testet öltő költői sorsokhoz igazodnak: Andrássy Lajos vagy Lódi Ferenc ugyanazt a próbákon átvergődött, önmagát családok ellenében megőrző, eszményeit sérülések után is fenntartó elkötelezettséget élte át, mint Benjámín László, Tamási Lajos vagy Sipos Gyula. Akác István, Hatvani Dániel, Raffai Sarolta, Polner Zoltán, Simai Mihály éppúgy társa az alföldi Buda Ferencnek, Ratkó Józsefnek, a dunántúli Arató Károlynak, Bertók Lászlónak, mint akár a fővárosban kibontakozó Ágh Istvánnak, Bella Istvánnak és Horgas Bélának.

Egyébként az országos színvonalhoz igazodás volt az antológiák szerkesztőinek gondja is. A *Dunántúl*-t válogató Pákolitz István, Tüskés Tibor, az *Alföld*-et szerkesztő Kiss Tamás és a *Tiszatáj*-at összeállító Mocsár Gábor egyformán igényes és szigorú minőségi mércét állított a költők és a versek elé. Nem ragaszkodtak a bejelentőlaphoz, inkább azokat szerepeltették, akik egy-egy város, egy-egy vidéki irodalmi folyóirat (a Jelenkor, az Alföld és a Tiszatáj) vonzásában írják verseiket. Így került a Miskolcon élő Akác István a *Tiszatáj* vagy a Budapestben dolgozó Balogh László, Kapusi Imre az *Alföld* költői közé. Helyeslehetjük ezt, valamint azt a szerkesztői megfontolást is, hogy nemcsak az ismertebb alkotóknak, hanem a kevésbé közismerteknek, az önálló kötettel nem rendelkezőknek és a legfiatalabbnak is igyekeztek helyet szorítani. Olvastunk meglepetéseket: viszonylag ismeretlen költőket, akik feltűnően érett művészettel, fiatalokat, akik figyelmet keltő ígéretekkel léptek fel az antológiák lapjain. Hadd utaljunk csupán az *Alföld*-ben szereplő Balogh Lászlóra, a *Dunántúl*-ban jelentkező fiatal Makay Idára, Pék Pálra vagy a *Tiszatáj* tehetséges bemutatkozóira: Katona Juditra, Németh Ferencre. A szegedieknek különben is meglehet az a büszke örömmük, hogy a legtöbb induló tehetséget ezúttal ők vezették a nyilvánosság elé. Az antológiák egynemű kevéssé ismert költőjére a könyvkiadás is bátran felfigyelhetne. (*Magvető Könyvkiadó 1967.*)

POMOGÁTS BÉLA

AZ ELVI FŐMÉRNÖK, A SZUBJEKTÍV (ÉS EGYÚTTAL OBJEKTÍV) VEZETŐ, MEG A FEKETE BULA KONKRÉTAN

JEGYZETEK KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL ÚJ KÖNYVÉRŐL

Ez a különös és érthetetlen cím csak addig furcsa, amíg kezünkbe nem vesszük Kolozsvári Grandpierre Emil *Eljegyzés mai módra* c. új könyvét. Azután nyomban természetesnek és érthetőnek tűnik. Nemcsak annyiban, hogy megértjük a szavak jelentését, hanem úgy is, hogy megértjük az író-t. Az író-t, aki nemrég ünnepelte 60. születésnapját, de ennek ellenére (vagy tán éppen ezért) olyan fiatalos, mintha húszéves volna. Ez K. Grandpierre titka, varázsa: egyszerre fiatal és idős, kamasz és felnőtt. Mélyen gondolkodó igazi filozó-

fus, és könnyed tréfás kedvű igazi bohém. Olyan, mint maga az élet: komoly és vidám, nehéz és könnyű, szép és csúnya, lehangoló és kedvre derítő; de mindez nem külön-külön, hanem egyszerre, egy időben. Legalábbis ilyenek látjuk K. Grandpierre írásából, remek stílusú, magukkal ragadó szépségű elbeszéléseiből. Miről is szólnak ezek a kis írások? Főleg mai témákról, a mai eljegyzésről, a mai interjúról, a mai könyvkiadásról, a mai házasságról, a mai leánykérésről. Mindezekben a mai jelenségekben van valami tegnapi, sőt